

УДК 37:33:93/94

Голубка М. М.
викладач вищої категорії
Львівського кооперативного коледжу економіки і права

Holubka M. M.
Lecturer of the Highest Category
Lviv Cooperative College of Economics and Law

**ЕКОНОМІЧНО-ОСВІТНІ НАПРЯМИ В ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»
НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У II ПОЛОВИНІ XIX –
ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ В ОТРИМАНІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ
ТА КООПЕРАТИВНОЇ ОСВІТИ**

**ECONOMIC AND EDUCATIONAL DIRECTION OF THE «PROSVITA»
FELLOWSHIP'S ACTIVITIES IN THE FIELD OF FINANCIAL, ECONOMIC
AND COOPERATIVE EDUCATION IN WESTERN UKRAINE
IN THE LATE NINETEENTH – EARLY TWENTIETH CENTURY**

Анотація. У статті охарактеризовано основні економічно-освітні напрями діяльності товариства «Просвіта» та їх внесок у фінансово-економічну освіту західної України. Проаналізовано умови діяльності товариства та особливості його організаційної структури, які сприяли або перешкоджали реалізації задекларованих напрямів роботи. Наведено основні засади та результати видавничої діяльності організації для підвищення рівня фінансово-економічної й кооперативної освіти західних земель. Простежено організаційні та пропагандистські зусилля товариства для заснування та підтримки діяльності кооперативних структур Західної України.

Ключові слова: товариство «Просвіта», видавнича діяльність, економічна просвіта, кооперативний рух, кооперація, шпихляр.

Вступ та постановка проблеми. Дослідження проблеми становлення економічної думки на західноукраїнських землях у II половині XIX – початку XX ст. потребує аналізу економічно-освітніх напрямів діяльності організацій, які стали носієм загальногосподарської культури в селах. Однією з таких організацій було товариство «Просвіта» – культурно-освітнє об'єднання, яке було створене в 1868 р. у Львові на протипагу антиукраїнським течіям у житті тодішнього населення, поширення московських ідей та колонізаторського впливу Австро-Угор-

щини й польської шляхти. У більшості наукових роботах про товариство «Просвіта» висвітлюється лише її культурно-просвітня діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему цього дослідження, як свідчить практика, здебільшого описують або з точки зору історії, або з позиції педагогіки. Дуже мало робіт, що характеризують діяльність товариства «Просвіта» з економічної сторони або з інших позицій. Надбання цих праць більше сприяють під час дослідження розвитку освіти та кооперації територій

Західної України кінця XIX – початку XX ст. При цьому основну увагу під час підбору досліджень та публікацій, на які опираємося, намагаємося черпати саме з давніх та іншомовних праць.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Проаналізовано діяльності товариства «Просвіта» та її вплив на подальший успішний розвиток фінансово-економічної та кооперативної освіти у Західному регіоні в зазначений період.

Метою статті є розглянути аспект впливу товариства «Просвіта» та її активних діячів на фінансово-економічну й кооперативну освіту Західної України.

Результати дослідження. Становлення економічної думки у розвитку фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях у II половині XIX – початку XX ст. потребує аналізу економічно-освітніх напрямів діяльності організацій, які є носієм загально-господарської культури населення, у тому числі в селах. Однією з таких організацій було товариство «Просвіта» – культурно-освітнє об'єднання, яке було створено в 1868 р. у Львові на протидію антиукраїнським течіям у житті тодішнього населення, поширення москвофільських ідей та колонізаторського впливу Австро-Угорщини й польської шляхти.

Про високий рівень активності, освіченості, професіоналізму діячів товариства говорить те, що серед них 65 його засновників були урядовці, вчителі, журналісти та студенти. Керівником організації був обраний професор академічної гімназії Анатолій Вахнянин.

Слід зауважити, що уряд Австрійської імперії після революції 1848 р. створив сприятливі умови для розвитку національних громадських інституцій, закріпивши це законодавчо, у тому числі погодивши статут «Просвіти». Незважаючи на це, діяльність товариства розвивалася у складних соціально-економічних умовах: відсутність матеріально-технічної бази та вороже ставлення польської влади. Основні напрями діяльності організації змінювалися у міру модифікації змісту її статуту. В. Пашук у процесі дослідження статутної діяльності «Просвіти» з'ясував, що офіційно працювало її шість чинних статутів: 1868 р., 1870 р., 1876 р., 1891 р., 1913 р. і 1924 р. [6, с. 1179]. Хоча у статутах 1870 р. і 1876 р. товариство функціонувало як масова просвітницька організація, яка спеціалізується на:

- видавничій справі на базі власних друкарень;
- створенні установ просвітницького характеру (бібліотек, читалень, бурс тощо);
- організації науково-просвітницьких заходів;
- фінансуванні діяльності окремих представників української інтелігенції й студентства.

Статут «Просвіти» 1876 р. уже містив положення про проведення етнографічних виставок, промислово-господарських експозицій та заснування народного музею. Останній статут 1924 р. був складений за часів панування Польської держави й обмежував деякі аспекти економіко-політичних напрямів діяльності товариства.

Фінансово-економічна діяльність «Просвіти» реалізовувалася за допомогою добровільних внесків і зборів її членів, пожертв громадян, крайових субсидій (коштів «Крайового союзу кредитового»), дотацій австрійського уряду, прибутків від діяльності своїх інституцій. Усі отримані кошти йшли на просвітню та економічну роботу. Значний прорив у діяльності товариства визначався затвердження четвертого статуту організації, коли її загальна структура стала триступеневою: Головний відділ у Львові (Централа), районні відділення (філії у містах та селах, яких у 1930 р. було 87), читальні (книгозбірні у містах та

селах). Така децентралізація діяльності «Просвіти» дала на початку XX ст. змогу плідно займатися не лише просвітництвом населення, а й вирішенням його освітніх та економічних проблем.

Незаперечно, основним напрямом діяльності «Просвіти» було книгодрукування й видавництво літератури різних напрямів, створення народних бібліотек та читалень. Основними проблемами, над якими клопітливо працювали члени товариства, були: тематика, правопис та стиль викладу матеріалу. Спочатку розповсюдження книжок відбувалося безпосередньо членами товариства, шляхом продажу та безкоштовного направлення до лікарень, тюрем, церковних братств, закладів освіти. Пізніше діяльність «Просвіти» активізувалася у напрямі налагодження постійного книгообміну з регіонами за межами Галицьких земель і створення упорядкованої бібліографії у вигляді «Ілюстрованого каталогу видань товариства «Просвіта»».

Література господарсько-економічного змісту постійно була предметом неабиякої уваги. Насамперед це було зумовлено низьким рівнем освіченості та непростими соціально-економічними умовами життя селянства. У 1908 р. товариство вперше починає видавати серію «Господарська бібліотека», яка переважно була наповнена дослідженнями прикладного характеру. До популярної літератури господарсько-економічної тематики слід віднести:

- окремі серії «Руська письменність», «Господарська бібліотека», «Науково-популярна бібліотека»;
- часопис «Економіст»;
- підручник «Взірцевий господар»;
- книги товариства «Зоря», «Рільничі досвіди і проби, зроблені товариством «Просвіта» у Львові на селянських господарствах в літах 1908–1910 рр.», «Наука о товарах»;
- економічні газети «Порадниця домашня», «Секретар», «Господар»;
- книжечки «Рільництво», «Порадник господарський і лікарський», «Порадник для любителів скотарства», «Порадник для крамниць», «Практична наука сільського господарства», «Пастка», «Льон і конопля», «Рогата худоба»;
- публікації «Що нас вигубить, а що помочи зможе», «Про шпихліри і крамниці», «Про сільські каси позичкові і щадничі», «Про спілки ощадності й позичок», «Про нові спілки господарські», «Дещо про письменство», «Дещо про бульбу», «О касах позичкових. (Письмо до руських громад)»;
- «Народний календар на рік звичайний 1870» (1869 р.) [1; 2; 6].

На початку XX ст. у структурі товариства була створена «видавнича комісія», яка виконувала специфічні організаційно-аналітичні функції:

- сплановане й інтенсивне підвищення освіченості українського народу;
- проведення збору та аналізу відомостей про рівень освіти на різних територіях Галичини, читацького попиту на літературу;
- з'ясування потреб та побажань читачів щодо тематики літератури шляхом анкетування;
- підготовки органу, який забезпечував навчання та просвітницько-організаційне інформування населення;
- проведення драматичних вистав, літературних вечорів та заснування шкіл для неписьменних;
- організація продажу й розповсюдження власних видань тощо.

Значну практичну цінність становлять перші видання товариства «Просвіта» на соціально-економічну й господарську тематику, які безпосередньо присвячені веденню

раціонального сільськогосподарського виробництва та догляду за свійськими тваринами (агрономія, ветеринарія), зміцненню фінансового стану селянства шляхом заснування громадських шпихлів та позичкових кас, пропаганді вивчення української мови, освіченості, працьовитості, ощадливості, тверезості тощо.

Н. Вахнянин та А. Січинський у промовах на Установчих зборах озвучили основний підхід освітньої діяльності товариства: першочергове ознайомлення селянства з творами біблійної тематики, історичними джерелами і тільки згодом з літературою «наук реальних», в яких мова йде про господарство, промисловість, торгівлю, тваринництво, садівництво, бджільництво тощо. Форма викладу матеріалу була пристосована до потреб й можливостей сприйняття інформації селянством західних територій з помірним використанням дидактичного, повчального підходів, елементів критики, гострого засудження шкідливих рис сільського населення. Більш серйозні твори містили схеми-ілюстрації, специфічну термінологію та прагматичні поради. Саме таким шляхом можна було поступово заохотити до читання, підприємницької та промислово-спекулятивної діяльності.

Унікальним прикладом такого підходу до підвищення рівня економічної освіченості селянства Галичини стала Книга Отця Ст. Качала (1869 р.), яка мала 5 «розмов». У цих «діалогах» висвітлювалися суспільні проблеми селянства: визначення того, «що нас губить» (перші 3 «розмови», у яких йшлося про отримання свободи, пияцтво, політичне питання вибору правильного лідера) та визначення шляхів подолання проблем – «що нам помочи може» (4 «розмова»: про виховання працьовитості, освіченості, ощадності, мірності; 5 «розмова»: про необхідність науки, раціональність праці, засудження лихварства й заклик до повсякденної економії й запасливості, необхідність заснування шпихлів та кас, вимоги до керівника цих закладів, оптимальний позичковий відсоток тощо). У кінці книги наведено текст «Статуту громадського шпихліра» із 10 параграфів, до якого пізніше додано «Статут кас позичкових» та примітку «Про каси позичкові». Ця книга є унікальним прикладом літератури товариства, яка була доступною для розуміння тодішньому селянству і спрямована на формування зацікавленості народу до самовдосконалення [6, с. 1172–1175].

О. Партицький у статті «Дещо про письменство» («Зоря», 1869 р.) стисло розглядає еволюцію людини від споживацького до відтворювального господарства завдяки поширенню писемності та науки як основних джерел оптимізації та розвитку. У статті «Дещо про бульбу» автор красномовно, за допомогою художньої розповіді, описує користь, процес відбору, вирощування, зберігання картоплі. У статті «Що то вже у нас по селах не дієся (не байка, а сама правда)», опублікованій у читанці товариства «Ластівці», шляхом моделювання реальних ситуацій показано різні способи недобросовісного лихварства, вади селянства, які сприяють поширенню цього явища.

Своєю активною просвітницькою діяльністю товариство «Просвіта» зробила значний вклад у розвиток фінансово-економічної освіти сільського населення Галичини. З ініціативи товариства було запроваджено посаду «мандрівного вчителя господарства». Протягом 1896–1901 рр. такою діяльністю займався агроном В. Король, лекції якого пройшли в 604 громадах і які відвідали 40 тис. осіб. Іншим мандрівним учителем у 1905 р. був О. Гарасевич, який виступав з лекціями у 8 повітах і 43 сільських місцевостях. Його лекції фінансової та сільськогосподарської тематики відвідали 5 560 осіб. Товариство акцентувало свою увагу на відкриті фахових шкіл, гімназій, економічних курсів,

бурс; забезпеченні цих установ необхідною літературою на українській мові, культивує ідеї безперервної освіти. З метою забезпечення працевлаштування молоді на західних територіях товариством відкривалися бюро праці.

Крім проведення культурно-розважальних заходів, товариство «Просвіта» влаштувало й науково-економічні. Так, у лютому 1909 р. був проведений перший Просвітньо-економічний конгрес у Львові, який мав підсумувати отриманий досвід просвітницької та економічної роботи й визначити майбутню програму дій товариства. Учасниками цього конгресу та розробниками «Програми розбудови української економіки на кооперативних засадах «Просвіти»» були історики, політичні діячі, економісти, літератори, інженери, правники та інші.

«Просвіта» була матір'ю всіх наших організацій і товариств, – писав у 1938 р. її голова І. Брик. – За її почином повстали майже всі наші сільськогосподарські, торговельні, промислові, фінансові й кооперативні установи» [1, с. 147]. У процесі популяризації засад та ідей кооперативного руху, діяльність «Просвіти» полягала в організації економічних спілок, крамниць, ощадно-позичкових кас, кас взаємодопомоги, шпихлів, громадських фондів кредитування, молочарень, економічно-ремісничих кооперативів.

Після того, як було відкрито товариство, «Просвіта» ініціювала заснування ремісничих товариств «Побратими» (1875 р.) й «Зоря» (1884 р.), політичного товариства «Народна Рада», господарсько-економічної установи «Маслосоюз», «Спілка для господарства і торгівлі» (пізніше – «Центросоюз») та «Сільський господар». Разом із «Народною Торговлею» товариство влаштувало курси для працівників торгівлі за предметами: історія торгівлі в Україні, торговельне законодавство і службовий закон, бухгалтерія торгівлі, купецьке книговодство та рахунки, кореспонденція та географія торгівлі, наука про торгівлю та купецькі звичаї, товарознавство, касове діловодство, торговельні вправи, спільництво.

Серед найбільш дорогих і популярних книг кооперативного руху, виданих за участю «Просвіти», виділимо: «Порадник торговельний» (автори – К. Левицький, І. Петрушевич, 1905 р.), «Поучення, як закладати спілки для торгівлі і промислу системи Рочдель» (І. Петрушевич, 1908 р.), «Практичний підручник для товариств задаткових» (Т. Кормош, 1895 р.), «Підручник для спілок молочарських» (Ж. Хмелевський, 1907 р.), «Спілки для ощадності і позичок» (М. Новяківський, 1900 р.) [1; 5].

Підтримка діяльності окремих представників освітньо-наукової інтелігенції Галичини частіше за все полягала у фінансуванні навчання потенційно талановитих та активних діячів того часу. Так, у 1910 р. С. Кузик (інспектор з хліборобства) та Я. Литвинович (інспектор крамниць, які діяли при читальнях товариства «Просвіти») були направлені товариством до Німеччини (до м. Гамбург) з метою участі у Міжнародному кооперативному конгресі.

На жаль, 1939 р. став останнім роком існування товариства «Просвіти» на територіях західних земель через встановлення більшовицького режиму. Відтоді організація таємно діяла за межами України. І лише 13 червня 1988 р. діяльність товариства «Просвіта» на території нашої країни було відновлено.

Висновки. Таким чином, до економічно-освітніх напрямів діяльності товариства, які фундаментально вплинули на поширення фінансово-економічної та кооперативної освіти населення Західної України у II половині XIX – початку XX ст., можна віднести:

– видавничу діяльність;

– діяльність з розповсюдження літератури як власного друку, так і інших видань (у тому числі закордонних);
– заснування та сприяння діяльності великої кількості фінансових, економічних, культурно-освітніх, спортивних інституцій, здебільшого на кооперативних засадах;
– постійне проведення освітніх, наукових, економічних, просвітницьких заходів;

– фінансування й підтримка діяльності закладів усіх рівнів освіти та окремих представників освітньо-наукової інтелігенції.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі варто вважати ґрунтовний вклад діяльності товариства «Просвіта» та провідних діячів того часу в розвиток фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях.

Список використаних джерел:

1. Гелей С. «Просвіта» і кооперативний рух у Галичині (II пол. XIX – поч. XX ст.) / С. Гелей, Р. Пастушенко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2010. – № 19. – С. 145–150.
2. Гіптерс З. Роль товариства «Просвіта» в економічній освіті молоді на західноукраїнських землях у XIX – I п. XX ст. / З. Гіптерс, О. Клименко // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: матеріали V Міжнародних філософсько-економічних читань (28–29 травня 2012 р., Львів). – 2012. – С. 599–606.
3. Голубка М. Освітньо-просвітницька діяльність кооперативних централей на західноукраїнських землях друга половина XIX – початку XX ст. та їх значення для пропагування фінансово-економічної та кооперативної освіти / М. Голубка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spilnota.net.ua/ua/article/id-1499>.
4. Голубка М. Економіко-просвітні осередки на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початок XX ст.) та їх поштовх до фінансово-економічної та кооперативної освіти / М. Голубка // Актуальні научні дослідження в сучасному світі: збірник наукових праць XII Міжнародн. научн. конф. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вып. 12. – Ч. 1. – С. 29–31.
5. Кишакевич Л. Кооперативний рух на західноукраїнських землях в кінці XIX – на початку XX ст. / Л. Кишакевич // Науковий вісник ЛДУВС. Серія «Економіка». – 2013. – Вып. 1. – С. 65–71.
6. Пашук В. Товариство «Просвіта»: перші видання на соціально-економічну та господарську тематику (1869–1874 рр.) / В. Пашук // Народознавчі зошити. – 2012. – № 6. – С. 1171–1186.
7. Сухий О. Сучасна українська історіографія історії «Просвіти» / О. Сухий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2010. – № 19. – С. 664–657.

Анотація. В статтю охарактеризовані основні економічно-освітні напрями діяльності товариства «Просвіта» і їх вклад в економічно-освітнє формування Західної України. Проаналізовані умови діяльності товариства та особливості його організаційної структури, які сприяли або перешкодили реалізації заявлених напрямів роботи. Приведені основні принципи та результати видавничої діяльності товариства в підвищенні рівня фінансово-економічного та кооперативного освіти західних земель. Прослідковано організаційні та пропагандистські зусилля товариства в організації та підтримці діяльності кооперативних структур Західної України.

Ключові слова: товариство «Просвіта», видавничої діяльність, економічне просвітіння, кооперативне рух, кооператив.

Summary. The article describes the main economic and educational activities of the «Prosvita» fellowship and its contribution to economic and financial education in western Ukraine. The conditions of the company and features of its organizational structure, which helped or hindered the implementation of the declared direction of work, were analyzed. The basic principles and publishing results in the sphere of improvement of the financial, economic and cooperative education in western territories were described. The organizational and propagandistic efforts of the fellowship towards establishment and support of the Western Ukrainian cooperative structures' activities were traced.

Key words: «Prosvita» fellowship, publishing, economic enlightenment, cooperative movement, cooperative, warehouse.